

สยามกับการปกครองหัวเมืองฝั่งขวาแม่น้ำโขง พุทธศักราช 2318 – 2441
Siam and the administration of the cities on the right bank
of the Mekong River, 1775 - 1898

ปริญ รสจันทร์^{1*}
Parin Rosjan^{1*}

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่องสยามกับการปกครองหัวเมืองฝั่งขวาแม่น้ำโขง พุทธศักราช 2318 – 2441 มีวัตถุประสงค์ประกอบด้วย 1) เพื่อศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์ของหัวเมืองฝั่งขวาแม่น้ำโขง พุทธศักราช 2318 – 2441 2) เพื่อศึกษาปัจจัยที่ส่งผลให้สยามมีอำนาจเหนือหัวเมืองฝั่งขวาแม่น้ำโขง พุทธศักราช 2318 – 2441 3) เพื่อศึกษาผลจากการปกครองหัวเมืองฝั่งขวาแม่น้ำโขง พุทธศักราช 2318 – 2441 โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Research) และใช้แบบบันทึกเป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูล

ผลการวิจัยพบว่า 1) หัวเมืองฝั่งขวาแม่น้ำโขง เกิดจากความขัดแย้งของราชสำนักล้านช้างเวียงจันทน์ จึงเกิดการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในดินแดนอีสาน จากนั้นจึงได้รับการจัดตั้งและรับรองจากราชสำนักสยามให้กลายเป็นเมือง 2) ปัจจัยที่ส่งผลให้สยามมีอำนาจเหนือหัวเมืองฝั่งขวาแม่น้ำโขง คือการที่ผู้นำพื้นเมืองต่างต้องการอำนาจของสยามเพื่อรับรองสิทธิในการปกครองของตน 3) ผลจากการปกครองหัวเมืองฝั่งขวาแม่น้ำโขงพุทธศักราช 2318 – 2441 คือ ขนชั้นนำพื้นเมืองมีความอ่อนแอ ผู้คนลำบากเดือดร้อนจากการเร่งผลิตและการถูกเก็บส่วย ในขณะที่การปิดบังจำนวนผู้คนของผู้ปกครองพื้นเมืองส่งผลให้สยามได้ส่วยไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วยจนในสมัยรัชกาลที่ 3 สยามต้องเริ่มส่งคนจากส่วนกลางเข้ามาสำรวจจำนวนผู้คนในหัวเมือง

คำสำคัญ: สยาม การปกครองหัวเมืองฝั่งขวาแม่น้ำโขง ประวัติศาสตร์

Received : 13 ธันวาคม 2566
Revised : 22 มีนาคม 2567
Accepted : 1 เมษายน 2567

¹ สาขาวิชาสังคมศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด, Faculty of Education Social Studies Announcement Roi Et Rajabhat University

*Corresponding author: parin1012522@gmail.com

ABSTRACT

The research on Siam and the governance of the provinces on the right bank of the Mekong River, 1775 - 1898, has the objectives: 1) to study the historical context of the provinces on the right bank of the Mekong River, 1775 - 1898 2) to study the factors that resulted in Siam having power over the provinces. Right Bank of the Mekong River, 1775 - 1898 3) To study the results of the administration of the cities on the right bank of the Mekong River, 1775 - 1898, using historical research methods and using records as a tool for collecting data.

The results of the research found that 1) the cities on the right side of the Mekong River It was caused by the conflict of the Lan Chang Vientiane court. Therefore there was an immigration to settle in the northeastern region. Then it was established and approved by the Siamese court to become a city. 2) Factors that resulted in Siam having power over the cities on the right bank of the Mekong River. It was that the native leaders wanted Siamese authority to guarantee their right to rule. 3) The result of ruling the provinces on the right bank of the Mekong River from 1775 to 1898 was that the native elite was weak. The people suffered from the haste of production and the collection of tributes. Meanwhile, the concealment of the number of people by the native rulers resulted in Siam not receiving full tribute until during the reign of King Rama III, Siam had to begin sending people from the central government to survey the true number of people.

Keywords: Siam, Governance of the provinces on the right bank of the Mekong River, History

บทนำ

แม้ ไพฑูรย์ มีกุล (2517) จะเห็นว่าสภาพการปกครองของหัวเมืองฝั่งขวาแม่น้ำโขงก่อนพุทธศักราช 2435 ราชการส่วนกลางไม่ได้เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับการปกครองภายในหัวเมืองมากนัก โดยอนุโลมให้ใช้ธรรมเนียมเดิมในการแต่งตั้งคณะผู้ปกครองเมือง และเจ้าเมืองมีอำนาจปกครองดูแลราษฎรในเมืองที่ตนปกครองอย่างเต็มที่ (ไพฑูรย์ มีกุล. 2517: 24) และประวัติศาสตร์ อุ่นใจ (2548) จะเสนอว่าหลังพุทธศักราช 2318 สยามปกครองหัวเมืองต่าง ๆ ในอีสานโดยไม่ได้ปกครองอย่างใกล้ชิด เมืองต่าง ๆ ยังมีอิสระในทางการเมืองการปกครองภายในหัวเมืองของตนเช่นเดิม ดังนั้นการปกครองของสยามจึงเป็นแต่เพียงสัญลักษณ์ของอำนาจหรือสัญลักษณ์ของการขยายอิทธิพลทางการเมืองเท่านั้น (ประวัติศาสตร์ อุ่นใจ. 2548 : 28)

แต่ เดวิด เค. วยอจ กลับเห็นว่าในราวพุทธศตวรรษที่ 2300 เป็นต้นมาเป็นช่วงเวลาที่ยุทธศาสตร์ของสยามได้เริ่มแผ่ขยายเข้าไปในบริเวณหัวเมืองบริเวณที่ราบสูงโคราช ซึ่งเรียกโดยรวมว่า หัวเมืองชั้นที่สี่โดยการยอมรับของบรรดาผู้ปกครองเมืองระดับเล็ก โดยกรุงเทพฯ ให้คำมั่นสัญญาว่าจะปกป้องเมืองเหล่านี้ แลกกับการส่งส่วยและแรงงานให้กรุงเทพฯ ในยามจำเป็น เมืองประเภทนี้มี

ประมาณ 20 เมืองในปลายรัชกาลที่ 1 เริ่มตั้งแต่หนองหานและนครพนมทางทิศเหนือ ลงมาที่อุบลราชธานีและบุรีรัมย์ทางทิศใต้ และยังรวมถึงขอนแก่น กาฬสินธุ์ ร้อยเอ็ด สุรินทร์ ภูมิ และศรีสะเกษ ขุนนางที่ปกครองเป็นเจ้าเมืองของเมืองเหล่านี้จะมียศระดับพระ แม้ดูเหมือนว่าตำแหน่งผู้ปกครองเมืองจะสืบทอดกันมาในสายตระกูล แต่ท้ายที่สุดแล้วผู้แต่งตั้งตำแหน่งเหล่านี้คือกรุงเทพฯ (เดวิด เค. วยอจ. 2556 : 260 - 261)

ผู้วิจัยเห็นด้วยกับเดวิด เค. วยอจ ในประเด็นที่ว่า สยามมีบทบาทอย่างใกล้ชิดในการควบคุมหัวเมืองฝั่งขวาของแม่น้ำโขง เพราะช่วงเวลาระหว่างพุทธศักราช 2318 - 2441 นั้นเป็นช่วงเวลาที่ยุทธศาสตร์ของสยามได้เริ่มแผ่ขยายเข้าไปในบริเวณหัวเมืองบริเวณที่ราบสูงโคราช ซึ่งเรียกโดยรวมว่า หัวเมืองชั้นที่สี่โดยการยอมรับของบรรดาผู้ปกครองเมืองระดับเล็ก โดยกรุงเทพฯ ให้คำมั่นสัญญาว่าจะปกป้องเมืองเหล่านี้ แลกกับการส่งส่วยและแรงงานให้กรุงเทพฯ ในยามจำเป็น เมืองประเภทนี้มี

1) ระยะทางระหว่างกรุงเทพฯ กับหัวเมืองฝั่งขวาแม่น้ำโขงมีความห่างไกลยากแก่การเดินทางมาโดยง่าย ดังเช่นการเดินทางของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ในพุทธศักราช 2434 ทรงใช้ระยะเวลาถึง 77 วัน เพื่อเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปถึงอุบลราชธานี (ไพฑูรย์ มีกุล. 2517: 45 - 46)

2) ความวุ่นวายทางการเมืองภายในของสยามเป็นอีกเหตุปัจจัยที่ควรทำให้หัวเมืองฝั่งขวาแม่น้ำโขงยุติ

ความสัมพันธ์ภายใต้อำนาจของสยามได้ โดยเฉพาะเหตุการณ์ในปลายแผ่นดินของพระเจ้าตาก พุทธศักราช 2325 ซึ่งมีการจลาจลภายในกรุงธนบุรี ส่งผลให้สมเด็จพระปรมัยยิกายะราชที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติ (กรมศิลปากร. 2554 : 140 – 147)

3) การคุกคามของพม่า ในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้เผชิญกับการโจมตีจากพม่าในสงครามเก้าทัพ เมื่อพุทธศักราช 2328 พระเจ้าปดุง ได้จัดกองกำลังมากกว่าแสนนาย เพื่อพิชิตกรุงเทพฯ และมีสงครามติดพันไปถึงพุทธศักราช 2345 จึงควรเป็นช่องว่างที่อำนาจของกรุงเทพฯ ส่งไปไม่ถึงหัวเมืองฝัางของแม่น้ำโขง (เดวิด เค. วัยอาจ. 2556 : 240 - 247)

4) สงครามเจ้าอนุวงศ์ เมื่อราวพุทธศักราช 2368 ซึ่งหัวเมืองฝัางแม่น้ำโขงควรเป็นแนวร่วมลุกฮือขึ้นปลดแอกชาวลาจากการเป็นด้อยต่อสยาม แต่ในความจริงแล้วหัวเมืองเหล่านี้ต่างโอนอ่อนกับกองทัพเจ้าอนุวงศ์เพื่อเอาตัวรอด และในตอนท้ายต่างกลายเป็นฐานกำลังของสยามในการปราบปรามกองทัพของเวียงจันทน์ (เหลา ณ ร้อยเอ็ด. 2509 : 43-46)

5) การขยายอำนาจของฝรั่งเศส ส่งผลให้ระหว่างพุทธศักราช 2436 – 2445 สยามกลายเป็นผู้น้อยทางการเมืองในกลุ่มแม่น้ำโขง แต่หัวเมืองฝัางแม่น้ำโขง โดยเฉพาะเมืองอุบลราชธานี และเมืองร้อยเอ็ดกลับร่วมมือกับสยามในการต่อต้านฝรั่งเศสอย่างแข็งขัน (เดช บุนนาค. 2566 :14)

ท่ามกลางวิกฤตในช่วงเวลาต่าง ๆ น่าสนใจว่าอะไรคือเงื่อนไขที่ทำให้หัวเมืองฝัางแม่น้ำโขงเลือกที่จะจงรักภักดีกับสยามตลอดเวลา และหากจะอธิบายว่าเป็นเพราะความซื่อสัตย์หรือความภักดีนั้นยังไม่จำเป็นคำตอบที่ใช่ เนื่องจากระหว่างช่วงเวลาในการศึกษานี้เต็มไปด้วยเรื่องราวการทวงถามและปิดบังเล่ห์เหลี่ยมระหว่างสยามและท้องถิ่นอยู่เสมอ ด้วยเหตุนี้ผู้ปกครองพื้นเมืองจึงไม่น่าจะเป็นผู้ซื่อสัตย์เท่าใดนัก (เหลา ณ ร้อยเอ็ด. 2509 : 48-50)

งานวิจัยนี้ จึงมุ่งตอบคำถามว่าทำไมระหว่างพุทธศักราช 2318 – 2441 สยามจึงควบคุมหัวเมืองฝัางแม่น้ำโขงได้อย่างมีประสิทธิภาพ แม้ไม่ได้ส่งคนสยามมาปกครองโดยตรง อะไรเป็นเครื่องมือในการทำให้อำนาจของสยามมั่นคงอยู่นานนับร้อยปี แม้อยู่ในระยะไกล ที่สุดแล้วผลจากงานวิจัยนี้อาจทำให้ค้นพบคำอธิบายใหม่ที่ช่วยให้เข้าใจ

เหตุการณ์ในอดีตของหัวเมืองฝัางแม่น้ำโขงได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์ของหัวเมืองฝัางแม่น้ำโขง พุทธศักราช 2318 – 2441
2. เพื่อศึกษาปัจจัยที่ส่งผลให้สยามมีอำนาจเหนือหัวเมืองฝัางแม่น้ำโขง พุทธศักราช 2318 – 2441
3. เพื่อศึกษาผลจากการปกครองหัวเมืองฝัางแม่น้ำโขงพุทธศักราช 2318 – 2441

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยนี้ ใช้วิธีการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Research) เพื่อการศึกษาพัฒนาการด้านการเมืองการปกครองของสยามที่มีต่อหัวเมืองฝัางแม่น้ำโขง พุทธศักราช 2318 – 2441 โดยใช้แบบบันทึกเป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูล

ผลการวิจัย และข้อถกเถียง

งานวิจัยเรื่องสยามกับการปกครองหัวเมืองฝัางแม่น้ำโขง พุทธศักราช 2318 – 2441 มีผลการวิจัย และข้อถกเถียง ดังนี้

1. บริบททางประวัติศาสตร์ของหัวเมืองฝัางแม่น้ำโขง พุทธศักราช 2318 – 2441

หัวเมืองฝัางแม่น้ำโขง ที่เป็นเมืองใหญ่ที่มีความสำคัญ เช่น เมืองอุบลราชธานี และเมืองร้อยเอ็ด เกิดจากความขัดแย้งของราชสำนักล้านช้างเวียงจันทน์ จึงเกิดการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในดินแดนอีสาน เช่น

การเคลื่อนย้ายของกลุ่มพระครูโพธิ์สนธิ์ทำให้เกิดเมืองสุวรรณภูมิ เมืองร้อยเอ็ด และอีกหลายเมืองในอีสาน การเคลื่อนย้ายของกลุ่มพระวอพระตา ทำให้เกิดเมืองอุบลราชธานี และเมืองยโสธร และการเคลื่อนย้ายของกลุ่มเจ้าฟ้าขาว เจ้าโสมพะมิตรทำให้เกิดเมืองกาฬสินธุ์ เป็นต้น (เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. 2546 : 29 – 190)

การเข้ามามีบทบาทของสยามเหนือหัวเมืองบริเวณนี้ เริ่มต้นขึ้นราวทศวรรษที่ 2310 เมื่อเกิดเหตุการณ์วุ่นวายในเมืองทุ่งเมือท่าวมิดเจ้าเมืองทุ่งเสียชีวิต แล้วท้าวทนต์ผู้หนีจากอุปฮาดมาครองเมือง แต่ท้าวทนต์ถูกต่อต้านจากท้าวเชียงและท้าวสุนผู้เป็นบุตรของท้าวเมือต่อมาสองพี่น้องจึงเดินทางไปยังราชสำนักสยามเพื่อนำกำลัง

มาปราบปรามอาชญากรรม พร้อมรับคำสั่งจากสยามให้ท้าวเชียงเป็นเจ้าเมืองทุ่ง และต่อมากลายเป็นเมืองสุวรรณภูมิ ส่วนท้าวทนนได้รับอนุญาตจากสยามให้สร้างเมืองร้อยเอ็ดในพุทธศักราช 2318 (เหลา ณ ร้อยเอ็ด. 2509 : 40-42)

ส่วนเมืองอุบลราชธานีนั้น มีชะตากรรมที่ไม่ต่างจากเมืองสุวรรณภูมิ และเมืองร้อยเอ็ดมากนัก โดยกลุ่มผู้ก่อตั้งเมืองนี้มีความขัดแย้งกับเวียงจันทน์ในตอนเริ่มจนต้องไปพึ่งพาท้าวปาลัก และขัดแย้งกับเจ้าปาลักอีกคราจนต้องแต่งหนังสือไปขอพึ่งพาท้าวปลั่งของสยาม และภายใต้การคุ้มครองของสยามจึงได้ตั้งเมืองอุบลราชธานีในพุทธศักราช 2335 (เดิม วิภาคย์พจนกิจ. 2546 : 91 – 125)

เป็นความจริงที่หัวเมืองเหล่านี้ มีรูปแบบการปกครองตามประเพณีลาวเดิมคืออาญา 4 อันประกอบด้วย เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร แต่สิ่งที่แตกต่างออกไปคือระบอบอาญา 4 แบบเดิมแต่งตั้งโดยราชสำนักลาว หรือไม่ก็เป็นการแต่งตั้งกันเองด้วยความพร้อมใจของกรรมการเมือง แต่อาญา 4 เมื่อหลังพุทธศักราช 2318 กลับแต่งตั้งโดยสยาม นั่นแปลว่าสิทธิธรรมแห่งอำนาจถูกเปลี่ยนมือมาอยู่ที่การรับรองของสยาม (เดิม วิภาคย์พจนกิจ. 2546 : 29 – 190)

ด้วยเหตุนี้ การที่โพธิ์ชัย มีกษัตริย์เห็นว่าสภาพการปกครองของหัวเมืองฝั่งขวาแม่น้ำโขงก่อนพุทธศักราช 2435 ราชการส่วนกลางไม่ได้เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับการปกครองภายในหัวเมืองมากนัก โดยอนุโลมให้ใช้ธรรมเนียมเดิมในการแต่งตั้งคณะผู้ปกครองเมือง และเจ้าเมืองมีอำนาจปกครองดูแลราษฎรในเมืองที่ตนปกครองอย่างเต็มที่ จึงไม่มีความจริงมากนัก

เห็นได้ว่ารูปแบบการปกครองของหัวเมืองฝั่งขวาแม่น้ำโขง แม้จะเป็นการปกครองแบบอาญา 4 เหมือนประเพณีการปกครองลาว แต่ที่มาของอำนาจกลับถูกเปลี่ยนมือมาอยู่ที่สยาม และสยามจะครอบงำบทบาทในอำนาจนี้ทุกครั้งที่เมื่อเกิดความเปลี่ยนแปลงไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนกรรมการเมืองในตำแหน่งอาญา 4 หรือแม้แต่การตั้งเมืองใหม่ ๆ การรับรองของสยามคือความชอบธรรมเสมอ เช่นในพุทธศักราช 2331 เมืองแพนพญาผู้คนหนีออกจากเมืองสุวรรณภูมิแล้วไปขอตั้งเมืองขอนแก่นเป็นเมืองแห่งใหม่ และเมื่อสยามอนุญาตรับรองแล้ว การตั้งเมืองจึงเกิดขึ้น ดังความว่า

“...ครั้นถึงจุลศักราช 1150 ได้ทราบข่าวว่าเมืองแพนบ้านชีโหล่นแขวงเมืองสุวรรณภูมิ พาราษฎรไพร่พลประมาณ 330 คน แยกจากเมืองสุวรรณภูมิ ไปขอตั้งฝั่งบึง

บอนเป็นเมืองจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เมืองแพนเป็นพระนครศรีบริรักษ์ ผู้ว่าราชการเมืองขอนแก่น...” (เหลา ณ ร้อยเอ็ด. 2509 : 43)

2.ปัจจัยที่ส่งผลให้สยามมีอำนาจเหนือหัวเมืองฝั่งขวาแม่น้ำโขง พุทธศักราช 2318 – 2441

ดังที่ เดวิด เค. วัยอาจ กลับเห็นว่าสยามแผ่อำนาจเหนือหัวเมืองฝั่งขวาของแม่น้ำโขงอย่างใกล้ชิด โดยการยอมรับของบรรดาผู้ปกครองเมืองระดับเล็ก โดยกรุงเทพฯ ให้คำมั่นสัญญาว่าจะปกป้องเมืองเหล่านี้ แลกกับการส่งส่วยและแรงงานให้กรุงเทพฯ ในยามจำเป็น แม้ดูเหมือนว่าตำแหน่งผู้ปกครองเมืองจะสับต่อกันมาในสายตระกูล แต่ท้ายที่สุดแล้วผู้แต่งตั้งตำแหน่งเหล่านี้คือกรุงเทพฯ (เดวิด เค. วัยอาจ. 2556 : 260 – 261)

เมื่อกรุงเทพฯ เป็นผู้แต่งตั้งตำแหน่งกรรมการเมืองจึงย่อมส่งผลให้เกิดความแตกแยกในหมู่ผู้ปกครองได้โดยง่าย แม้เหล่าผู้ปกครองพื้นเมืองล้วนเป็นเครือญาติที่ควรจะสามารถฉีกกำลังกันจนเป็นปัญหาสำหรับการควบคุมระยะไกลของสยาม

แต่เมื่อทุกคนในคณะอาญา 4 ล้วนมีโอกาสเติบโตในหน้าที่การงานจากคำบัญชาของสยาม การสร้างอำนาจและการยอมรับภายในกลุ่มจึงเป็นเรื่องที่มีความสำคัญน้อยกว่าการทำให้สยามพึงพอใจ เพราะแม้แต่ผู้ต้องขอล่าหาว่าฆ่าคนตาย ยังสามารถเป็นเจ้าเมืองได้ถ้าสยามต้องการให้เป็นเช่นนั้น ดังเหตุการณ์ในพุทธศักราช 2325 ที่เมืองแสนเมืองสุวรรณภูมิจ้างคนฆ่าท้าวสุน และเมื่อมอบตัวกับเจ้าเมืองนครราชสีมาแล้วต่อมาได้กลายเป็นเจ้าเมืองชนบท ดังความว่า

“...ถึงระหว่างจุลศักราช 1144 ปีจุลจัตวาตกทราบข่าวว่ากวณเมืองแสนเมืองสุวรรณภูมิ จ้างทิดโคดบังเข้าฟันท้าวสุนเมืองสุวรรณภูมิตาย เมืองแสนกลัวความผิดหลบตัวหนีลงไปถึงพระยาโคราช ฯ บอกให้เมืองแสนลงไปเป็นเจ้าเมือง จึงโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นพระจันทประเทศ ขึ้นมาตั้งบ้านกองแก้วเป็นเมืองชนบท มีไพร่พลสมัครไปด้วย 340 คน...” (เหลา ณ ร้อยเอ็ด. 2509 : 42)

จึงเห็นได้ว่า ประเพณีการปกครองแบบอาญา 4 ในหัวเมืองฝั่งขวาแม่น้ำโขงในช่วงระยะเวลาดังกล่าว เป็น

การพึ่งพิงอำนาจจากภายนอกในการแต่งตั้งคณะผู้นำสูงสุด
ในเมือง แล้วใช้อำนาจนั้นกำกับควบคุมผู้คนภายในอีกทอด
หนึ่ง

ดังนั้น เมืองเหล่านี้จึงไม่อาจเป็นหนึ่งเดียวได้
โดยง่าย เนื่องจากตำแหน่งในอาญา 4 ไม่ได้แต่งตั้งกันเอง
ภายใน จึงทำให้เกิดการแข่งขัน และการจับผิดกันและกัน
เพื่อให้สยามพึงพอใจ และสยามเองได้ใช้อำนาจของตนอย่าง
เต็มที่แม้ตั้งกรมการเมืองที่มีความขัดแย้งกันให้ทำงาน
ด้วยกัน

ตัวอย่างของเรื่องนี้ เช่น การที่สยามแต่งตั้งท้าว
อ่อนบุตรท้าวทนต์เมืองร้อยเอ็ดไปครองเมืองสุวรรณภูมิทั้งที่
เมืองร้อยเอ็ดกับเมืองสุวรรณภูมิตั้งแต่เดิมมีความบาดหมางกัน จน
ต่อมาจึงมีเรื่องฟ้องร้องกันจนเป็นที่วนวายติดพันนานหลาย
ปี หรือการแต่งตั้งเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ห่อหุ้มเชื้อสายของ
พระเจ้าสิริบุญสารเป็นเจ้าเมืองอุบลราชธานีเหนือลูกหลาน
ของพระวอพระตาซึ่งทำให้เกิดความขัดแย้งจนเกิดเรื่อง
ร้องเรียนไปยังกรุงเทพฯ (เดิม วิชาญพนกิจ. 2546 : 29 –
190)

อย่างไรก็ดี หากกล่าวอย่างยุติธรรมแล้ว คงต้องไม่
ลืมว่าสยามไม่ได้โยงอำนาจมาที่ท้องถิ่นเพียงฝ่ายเดียว
หากแต่ฝ่ายท้องถิ่นเองเป็นผู้เริ่มต้นโยงอำนาจจากสยามเข้า
สู่ตนเองอย่างแข็งขัน นั่นอาจเป็นเพราะแท้จริงแล้วการอยู่ได้
การรับรองของสยามคือความมั่นคงทางการเมืองของผู้
ท้องถิ่นมากกว่าสิ่งอื่นใด

ด้วยเหตุนี้แม้เจ้าอนุวงศ์ที่เป็นเจ้าลาวก่อการ
ต่อต้านสยามขึ้น พวกเจ้าเมืองลาวฝั่งขวาแม่น้ำโขงจึงเป็น
เพียงเข้าร่วมกับฝ่ายเวียงจันทน์ในเบื้องต้น และหันกลับไปเข้า
กับฝ่ายสยามในที่สุด นั่นเพราะแท้จริงแล้วอาจเป็นไปได้ว่า
โลกแห่งการเมืองในเวลานั้นเป็นเพียงการช่วงชิงการเป็น
ใหญ่และเอาตัวรอดจากหมู่ญาติพี่น้อง จึงห่างไกลจาก
ความคิดเรื่องผู้ปกครองต่างภาษา

ด้วยเหตุนี้ ปัจจัยที่ส่งผลให้สยามมีอำนาจเหนือหัว
เมืองฝั่งขวาแม่น้ำโขง นั่นคือการรับรองของสยามที่มีต่อผู้นำ
พื้นเมืองที่ต่างแข่งขันกันดึงดูดอำนาจอันชอบธรรมจาก
สยาม

ดังนั้น ที่ประศาสน์ อุ่นใจ เสนอว่าหลัง
พุทธศักราช 2318 สยามปกครองหัวเมืองต่าง ๆ ในอีสาน
โดยไม่ได้ปกครองอย่างใกล้ชิด เมืองต่าง ๆ ยังมีอิสระในทาง
การเมืองการปกครองภายในหัวเมืองของตนเช่นเดิม การ

ปกครองของสยามจึงเป็นแต่เพียงสัญลักษณ์ของอำนาจหรือ
สัญลักษณ์ของการขยายอิทธิพลทางการเมืองเท่านั้น จึงอาจ
ไม่เป็นความจริง เพราะแม้สยามไม่ได้ส่งคนจากกรุงเทพฯ
มาปกครองหัวเมืองเหล่านี้ แต่บรรดาผู้ปกครองเมืองนั้นได้
เลือกแล้วว่าการผูกตนเองเข้ากับอำนาจของสยามคือความ
มั่นคงแห่งตน

3. ผลจากการปกครองหัวเมืองฝั่งขวาแม่น้ำโขง พุทธศักราช 2318 – 2441

ผลจากการปกครองหัวเมืองฝั่งขวาแม่น้ำโขง
พุทธศักราช 2318 – 2441 มีอยู่ 3 ประเด็นสำคัญ
ประกอบด้วย 1) ขนชั้นนำพื้นเมืองมีความอ่อนแอ 2) ผู้คน
ลำบากเดือดร้อน 3) สยามได้ช่วยไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย ดังนี้

ความอ่อนแอของชนชั้นนำพื้นเมือง ประกอบด้วย
ความอ่อนแอทางการเมือง และความอ่อนแอทางเศรษฐกิจ

ความอ่อนแอเหล่านี้ มีสาเหตุมาจากการที่บรรดา
คณะผู้ปกครองเมืองมาจากการแต่งตั้งของภายนอก จึงไม่มี
ฐานอำนาจภายในเมืองของตน ด้วยเหตุนี้ ชีวิตของเจ้าเมือง
บางคนจึงค่อนข้างประะบางเหมือนแขวนบนเส้นด้าย เช่น

พุทธศักราช 2325 ท้าวสุนเจ้าเมืองสุวรรณภูมิถูก
ทิดโคดลอบสังหารถึงแก่ความตาย โดยกรมการเมืองเป็นผู้
ว่าจ้างให้ (เดิม วิชาญพนกิจ. 2546 : 158)

หลังพุทธศักราช 2389 พระพิไชยสุริยวงษ์ผู้รักษา
ราชการเมืองร้อยเอ็ด ถูกน้องชายว่าจ้างเงินจันให้ลอบสังหาร
และเสียชีวิตในบ้านของเจ้าเมือง (เดิม วิชาญพนกิจ.
2546 : 161)

ความขัดแย้งที่น่าหวาดกลัวที่สุดคงเป็นความ
ขัดแย้งของกรมการเมืองอุบลราชธานี ในราวพุทธศักราช.
2412 เมื่อเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ห่อหุ้มเชื้อสาย
เจ้าอนุวงศ์ ขัดแย้งกับอุปฮาดผู้เป็นเชื้อสายของผู้ก่อตั้งเมือง
จนมีการตระเตรียมกำลังเพื่อเผชิญหน้ากัน ดังความว่า

“...ท้าวเพี้ยพวกท้าวทัดฝ่ายราชวงศ์ ราชบุตรพากันเกณฑ์
คนและลูกกระสุนดินดำ เสี่ยงอาหาร เอาปืนหลวง หาม
แล่น ลิบสองกระบอก ปืนใหญ่บอหนึ่ง ซึ่งอยู่ ณ บ้านราช
บุตร ปืนคาบศิลาห้าลิบกระบอก ที่ราชวงศ์ ราชบุตรเอาเงิน
ส่วยซื้อไว้ กับเกณฑ์ปืนราษฎรตามบ้าน หอก ดาบ ไม้พลอง
กระบองสั้น เครื่องสัตราวุธครบมือมารวมอยู่บ้านราชบุตร

บ้านท้าวทัด บ้านท้าว โพธิสารเสื่อ ยิงปืนใหญ่น้อยกลางวัน กลางคืนอยู่เนืองๆ แล้วท้าวทัดหาตัวจิ้นมีชื่อ พวกพ่อค้าซึ่ง ตั้งค้าขายอยู่ในเมืองอุบลหลายคนไปอยู่ ณ บ้านราชบุตร ท้าวทัดท้าวเพี้ยบังคับพวกจิ้นว่า ถ้าพวกท้าวทัดท้าวอินนิสาร ท้าวโพธิสารเสื่อ ท้าวสุริย ท้าวโพธิสารมิน กับพวกเจ้าพรหม เทวา พระอุปฮาดกรมการเกิดวิวาทกันขึ้นวันใดเวลาใด อย่า ให้พวกจิ้นพ่อค้าออกช่วยข้างใด ผู้ใดสำนักอยู่แห่งใดตำบลใด ให้อยู่แต่แห่งนั้น อย่าได้ออกมาช่วยวิวาทและกันทางห้าม ปราบทั้งสองฝ่าย แล้วท้าวทัด ท้าวอินนิสาร ท้าวโพธิสารเสื่อ ท้าวสุริย ท้าวโพธิสารมิน แต่งกันเป็นพวกๆ หลายพวกๆ ละ สี่สิบคน ห้าสิบคนเสด ถือเครื่องสัตว์ราชูแยกกันออกไปตั้ง เป็นกองๆ ก่อการวิวาทขัดราชกรอยู่ตามบ้าน นอกแขวง เมืองอุบล บ้านใหญ่ บ้านน้อยหลายตำบล แล้วบังคับท้าว เพี้ยตัวเลขเป็นบ้านๆ ว่าอย่าให้ไปมาทางใด ให้หาเครื่องสัตว์ ราชูใช้สำหรับมือทุกคน...” (ธนัญชัย รสจันทร์. 2460 : 119)

ทรัพย์สินเงินทอง คือเครื่องมือในการวิ่งเต้นให้ขึ้น สู่อำนาจ และเมื่อได้ยศตำแหน่งแล้วภาระติดตามมาคือการ รวบรวมส่วยตามสัญญาที่ให้ไว้กับสยาม เมื่อถูกเร่งรัดเงิน ส่วยมากเข้าจึงต้องหนีบหนีจากบรรดาพ่อค้าภายในเมืองจน เป็นหนี้สินถึงขั้นอาจเรียกว่าขายตำแหน่ง เช่น ในราว พุทธศักราช 2408 พระขัติยวงษา (จัน) เจ้าเมืองร้อยเอ็ดเป็น โรคชรา และมีหนี้สินล้นพ้นตัว จึงได้เสนอให้ราชวงศ์ (สาร) เป็นเจ้าเมืองแทนตน แลกกับการชำระหนี้สินให้ ดังนี้

“...พระขัติยวงษา (จัน) ผู้ว่าราชการเมืองจึงบอก ขอให้ราชวงศ์ (สาร) เป็นพระขัติยวงศาแทนตัว... ...ส่วน พระขัติยวงษา (จัน) เป็นหนี้สินจิ้นไทยลาวมากน้อยเท่าใด ให้พระขัติยวงษา (สาร) กับพระเจริญราชเดช รับใช้แทนให้ คนละครึ่ง...” (เหลา ณ ร้อยเอ็ด. 2509 : 49)

นอกจากปัญหาทางการเมือง และปัญหาเศรษฐกิจ ของผู้ปกครองพื้นเมืองแล้ว ผู้คนทั่วไปที่เรียกว่าไพร่บ้าน พลเมืองในท้องถิ่นดูเหมือนจะกลายเป็นกลุ่มที่ได้รับความเดือดร้อนมากที่สุด เนื่องจากคนกลุ่มนี้คือที่มาของการผลิต เพื่อส่งให้แก่กลุ่มเจ้าเมืองที่ทำการขูดรีดเพื่อตนเอง และขูดรีด เป็นส่วยแก่สยาม

การขูดรีดซ้ำซ้อนเช่นนี้ เติบโตด้วยความโหดร้าย ทารุณซึ่งผู้มีกำลังเข้มแข็งสามารถขูดรีดได้มากจะมีโอกาส

ขึ้นสู่ตำแหน่งใหญ่โตได้อย่างรวดเร็ว เช่นท้าวสารบุตรของ พระพิไชยสุริยวงษ์ (ผู้ถูกสังหารก่อนได้เป็นเจ้าเมืองร้อยเอ็ด)

หลังบิดาเสียชีวิต ท้าวสารเริ่มรับราชการจากการ เป็นราชบุตรเมืองร้อยเอ็ด ซึ่งเป็นตำแหน่งเล็กที่สุดในคณะ อาญา 4 จากนั้นจึงค่อยเลื่อนขึ้นมาเป็นราชวงศ์โดยมีชื่อเสียง ด้านการขูดรีดส่วยอย่างโหดร้าย ดังความว่า

“...เหตุราชวงศ์ (สาร) เมืองร้อยเอ็ดเป็นคนดุร้าย เที้ยวเหี้ยนตีเอาดาพินศิระและปรับไหมลงเอาเงินแก่ ราษฎรหลายราย...” (เหลา ณ ร้อยเอ็ด. 2509 : 49)

ไพร่บ้านพลเมืองไม่มีที่พึ่งพาความทุกข์ยากมาก นัก เช่นเมื่อท้าวสารได้กลายเป็น พระขัติยวงษา (สาร) เจ้า เมืองร้อยเอ็ด ยังทำการขูดรีด จนเกิดข้อร้องเรียนไปยัง ข้าราชการสยามที่เมืองอุบลราชธานี แต่เนื่องจากการติด สิ้นบงจึงทำให้ท้าวสารหลุดพ้นจากข้อกล่าวหาทั้งปวง ดังนี้

“...พระขัติยวงษา (สาร) ต้องคดีหลายราย จึงได้ นำเอาช้างดีมาตีไปให้แก่พระยามหาอำมาตย์ ณ ที่พำเมือง อุบล คดีความซึ่งโจทก์หากก็แล้วไป...” (เหลา ณ ร้อยเอ็ด. 2509 : 50)

เมื่ออับจนที่พึ่งพิง ผู้คนมีวิธีการปรับตัวต่ออำนาจ กดทับทั้งทางเศรษฐกิจ และการเมือง ประกอบด้วย 1) การ นิ่งเฉย 2) การสร้างความสับสน 3) การเป็นโจร 4) การย้าย ถิ่นที่อยู่ ดังนี้

การนิ่งเฉย เป็นการปรับตัวต่ออำนาจกดทับแบบ แรก ๆ และถือเป็นการต่อสู้ต่อรองต่อการบีบคั้นขั้นต้น เมื่อใดก็ตามที่คนธรรมดาทำการผลิต และมีผลประโยชน์ เกิดขึ้นจะมีการชักชวนเก็บส่วยทันที ทางออกหนึ่งของผู้ที่ไม่ พร้อมต่อการเสียส่วยคือการนิ่งเฉย ไม่ว่าจะเป็นการดื่มสุรา และเสพฝัน ไปจนถึงการทิ้งไร่นาและเครื่องมือทำมาหากิน เรียกว่า “วรณา” เพื่องดเว้นการผลิตในปีที่ไม่พร้อมจ่ายส่วย (ปริยัติวรเมธี และคณะ. 2562 : 1375)

การสร้าง ความสับสน เป็นการอาศัยช่องว่างของ ระบบการควบคุมกำลังคน และอำนาจในพื้นที่ปลายแดนทับ ซ้อนในอำนาจของหลายเมือง และการใช้ความเป็นเขยสุหนี่ ไปแต่งงานต่างเมืองเพื่อหลีกเลี่ยงส่วย โดยผู้คนในเมือง ปลายแดนสามารถอ้างตนต่อพนักงานผู้เก็บส่วยได้ว่าเป็นคน

ของเมืองอื่น ซึ่งสามารถสร้างความสับสนให้เจ้าพนักงานได้ และการสร้างความสับสนนี้ ยังก่อให้เกิดปัญหาการแย่งชิงตัว เล็กของเมืองต่าง ๆ อีกด้วย (เอเจียน แอมอนิเย. 2541 : 40)

การใช้ความเป็นเขยสู่หนีไปแต่งงานต่างเมืองเพื่อ หลีกเลียงส่วย เป็นการสร้างความไม่คุ้มค่าแก่เจ้าผู้ปกครอง เนื่องจากเป็นหน้าที่ของเมืองต้นสังกัดเดิมต้องจัดหาคนมา เก็บส่วยจากบรรดาเขยสู่ แต่หากเขตสู่ที่ไปแต่งงานต่างเมือง มีจำนวนน้อยราย ย่อมส่งผลให้เมืองต้นสังกัดจะไม่สามารถ มาจัดเก็บได้อย่างคุ้มค่า (วีระพงศ์ ยศบุญเรือง. 2546 : 70)

การเป็นโจร เป็นการปรับตัวต่ออำนาจกดทับอีกวิธี หนึ่ง และคงเป็นวิถีปกติธรรมดาในหัวเมืองลาวทั่วไพบ ต้อง มีการส่งกำลังเข้าปราบปรามโจรผู้ร้ายหลายครั้ง เช่นใน พุทธศักราช 2408 จันทอย ได้ถูกปล้นฆ่าในพื้นที่เมือง สุวรรณภูมิ (ปฐม คนเจร. 2545 : 340 - 341) และเหตุการณ์ ที่นายฮ้อยคำอ่องชาวกุลาโดนปล้นฆ่าที่เขตเมือง มหาสารคาม เป็นต้น (บุญจิตต์ ชูทรงเดช. 2545 : 348 - 353)

นอกจากความเดือดร้อนของผู้คนแล้ว ผลจากการ ปกครองหัวเมืองฝ่งขวาแม่น้ำโขงพุทธศักราช 2318 - 2441 ยังส่งผลให้สยามได้ส่วยไม่เต็มที่ ซึ่งเกิดจากการรายงาน จำนวนคนไม่ตรงกับความเป็นจริง เรียกว่าการปิดบังเลกส่วย

เมื่อเป็นเช่นนี้ ในพุทธศักราช 2379 สยามจึงเริ่ม ส่งคนเข้ามาสำรวจทำบัญชีเลกไพร่ โดยพระบาทสมเด็จพระ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ข้าราชการสยาม ออกไปทำบัญชีเลกในอีสาน ดังความว่า

“...ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา ออกไปทำบัญชี เชมรป่าดง เมืองขุขันธ์ เมืองสุรินทร์ เมืองสังขะ เมืองศรีสะเกษ เมืองเดชอุดม เมืองนครจำปาศักดิ์ เมืองอุบล สุวรรณ ภูมิ เมืองยโสธร เมืองศรีนคร เมืองเชียงแตง เมืองแสนปาง เมืองอัตปือ รวม 13 เมือง ให้พระมหาเทพ (ป้อม) ซึ่งเป็น พระยามหาอำมาตย์ชำระตัวเลข เมือง นครพนม บ้านท่าบ่อ เมืองสกลนคร เมืองไชยบุรี เมืองกาฬสินธุ์ เมืองร้อยเอ็ด เมืองมุกดาหาร เมืองเขมราฐ เมืองคงเจียม เมืองสะเมียม เมืองสารวัน เมืองคำทองใหญ่ รวม 12 เมือง ให้พระพิเรนทร เทพ ชำระเลกเมืองคาย เมืองหนองหาร เมืองขอนแก่น เมือง

ชนบท เมืองภูเวียง เมืองปากเหือง รวม 6 เมือง...” (ไพฑูรย์ มิกุล. 2517 : 27)

อย่างไรก็ดี ผลจากการสักระลอกในครั้งนี้ ทำให้สยาม ทราบว่าการสำรวจจำนวนชายฉกรรจ์ที่แท้จริงนั้นมีความยุ่ง เหยียวุ่นวายเป็นอย่างยิ่ง เช่น การสักระลอกของเมืองร้อยเอ็ด นั้นต้องคุมผู้คนไปที่เมืองยโสธรซึ่งมีปัญหาร่องเขตแดนที่ทับ ซ้อน และปัญหาร่องสังกัดของเลกแต่ละคน ดังความว่า

“...พระขัติยวงษาผู้ว่าราชการเมืองมีบอกแต่งตั้งให้ อุปฮาด (พ) กับราชวงศ์ (สาร) ท้าวเพี้ยกรมการ เจ้าหมวด นายกอง คุมตัวเลขไปสักข้อมือดำต่อเจ้าคุณพระยากำแหง สงคราม แม่กองสักเลข ซึ่งตั้งสักเลขอยู่ ณ เมืองยโสธร ครั้ง นั้นจำนวนเลขเมืองร้อยเอ็ด คงได้สักเป็นคน 14,494 คน เพราะยังไม่ได้แบ่งปันเขตแดนแก่กันและกัน เลขผู้ใดอยู่ เขตต์แขวงเมืองใด ก็นำตัวมาสักตามสบายใจ ครั้นพระยากำ แหงสงครามแม่กองสัก กลับจากยโสธรลงไปกรุงเทพฯ แล้ว อุปฮาด (พ) ถึงแก่กรรม...” (เหลา ณ ร้อยเอ็ด. 2432 : 18 - 19)

สรุปได้ว่า หัวเมืองฝ่งขวาแม่น้ำโขง เกิดจากความ ขัดแย้งของราชสำนักล้านช้างเวียงจันทน์ จึงเกิดการอพยพเข้า มาตั้งถิ่นฐานในดินแดนอีสาน จากนั้นจึงได้รับการจัดตั้งและ รับรองจากราชสำนักสยามให้กลายเป็นเมือง ที่แม้จะมีการ ปกครองแบบอาญา 4 เหมือนประเพณีการปกครองลาว แต่ ที่มาของอำนาจการแต่งตั้งกรมการเมืองกลับถูกเปลี่ยนมา อยู่ในมือของสยาม สิ่งนี้ทำให้ผู้นำพื้นเมืองต่างพยายาม แข่งขันชิงตูดอำนาจของสยามเข้ามาไว้ที่ตนจนกลายเป็น ปัจจัยหลักให้การปกครองของสยามมีอำนาจอย่างมั่นคง เหนือหัวเมืองฝ่งขวาแม่น้ำโขงนานนับร้อยปี อย่างไรก็ตาม ผล จากการปกครองด้วยระบบเช่นนี้ ส่งผลให้ ขนชั้นนำพื้นเมือง มีความอ่อนแอ ผู้คนลำบากเดือดร้อนจากการเร่งผลิตและ การถูกเก็บส่วย ในขณะที่การปิดบังจำนวนผู้คนของ ผู้ปกครองพื้นเมืองส่งผลให้สยามได้ส่วยไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย จนในสมัยรัชกาลที่ 3 สยามต้องเริ่มส่งคนจากส่วนกลางเข้า มาสำรวจจำนวนผู้คนที่แท้จริง

ข้อเสนอแนะ และการใช้ประโยชน์

ควรใช้แนวคิดจากผลการวิจัยนี้ทำวิจัยเชิงเปรียบเทียบกับภูมิภาคอื่น ๆ เพื่อศึกษาความคล้ายคลึงหรือข้อแตกต่าง การนำไปใช้ประโยชน์สามารถใช้ข้อเสนอจากงานวิจัยนี้ไปใช้ในการอธิบายได้อย่างรอบด้านยิ่งขึ้น เช่น นำมุมมองเรื่องชนชั้นปกครองพื้นเมืองไปใช้เพื่อวิเคราะห์ทำความเข้าใจความพ่ายแพ้ของกบฏผีบุญอีสาน ที่เป็นการลุก

ฮือของผู้คนสามัญที่ทุกข์ยากจากการถูกกดขี่ในขณะที่ผู้นำท้องถิ่นล้วนเลือกที่จะอยู่ข้างสยาม เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

- เดิม วิภาคย์พจนกิจ. (2546) . ประวัติศาสตร์อีสาน. กรุงเทพฯ ฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ธัญชัย รสจันทร์. (2460). สภาพเศรษฐกิจของเมืองอุบลราชธานี ระหว่าง พ.ศ. 2335-ทศวรรษที่ 2460. นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- บุญจิตต์ ชูทรงเดช. (2545). ขบวนการค้าของกุลาร้องไห้ทุ่งกุลารัณจักรเกลือ 2,500 ปี. กรุงเทพฯ ฯ : มติชน.
- ปรียัติวรเมธี และคณะ. (2562). หลักคำ : เปรียบเทียบฉบับเมืองสุวรรณภูมิกับฉบับเมืองร้อยเอ็ด. การประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ ๑ พระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน, 22 กุมภาพันธ์ 2562. (น. 1367-1380). วิทยาลัยสงฆ์ร้อยเอ็ด มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ไพฑูรย์ มีกุล. (2517). การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์เพื่ออักษร.
- เหล่า ณ ร้อยเอ็ด. (2509). พงศาวดารภาคอีสาน. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่นกรมการปกครอง.